

УДК 929:94(4)«15/16»

Крижанівський О.А.,

доцент кафедри дизайну Інституту мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат архітектури

РОЛЬ І МІСЦЕ ДИНАСТІЇ СФОРЦИ У КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ ЄВРОПИ В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ

У статті висвітлюється діяльність Бони Сфорци, засновниці соціокультурних утворень доби пізнього Відродження на території Польського Королівства та Великого князівства Литовського в першій половині XVI ст., у контексті періоду правління династії міланських герцогів Сфорц, що на сьогодні є малодослідженим.

Ключові слова: династія Сфорца, італійське Відродження, культурне життя Європи.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. 2014 р. відзначається 520-річчя від дня народження Бони Сфорци, королеви Польщі за часів існування Польського Королівства та Великого князівства Литовського першої половини XVI ст., до складу яких входили й землі України та Білорусі Тому залишається актуальним питання визначення належного місця цієї визначної жінки в історії нашої держави й, зокрема, м. Бар та Барської землі Поділля.

Згідно з п. 2.34 Рекомендацій II Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку (до 470-річчя надання місту Бар Магдебурзького права)» (м. Бар, 30 вересня 2010 р.) (*далі* – Рекомендації) пропонується розпочати наукові дослідження життя і діяльності королеви Польщі Бони Сфорци [4, 328]. А також, «враховуючи те, що у 2010 році виповнилося 560 років початку правління династії Сфорца в Мілані та 470 років надання місту Бар Магдебурзького права за сприянням Бони Сфорци, запропонувати урядам України, Польщі, Італії, Литви, Білорусії відкрити архіви для широкого доступу міжнародної наукової громадськості та сприяти розробці міждержавної програми по дослідженню життя та діяльності видатної особи – королеви Польщі Бони Сфорци

і увіковіченню її пам'яті (п. 8.2 Рекомендацій) [4, 331]. Ця заява, у свою чергу, спонукає до дослідження її діяльності не в контексті історії України та Європи першої половини XVI ст. зокрема, особливо в контексті епохи династії міланських герцогів Сфорц.

Аналіз наукових досліджень, на які спирається автор. Сучасна українська громадськість про діяльність Бони Сфорци може отримати інформацію завдяки енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона [5] та Wikipedia [6]. Крім того, ім'ям цієї славетної жінки названо вулицю в місті Бар Вінницької області, гору в Кременці Тернопільської області, канал в Брестській області (Білорусь), торгову марку Кобринського м'ясокомбінату (Білорусь) [7].

У нашій країні вивчення першоджерел (люстрації Барського староства, акти, ревізійні описи, королівські грамоти, привілеї), пов'язаних із часом правління Бони Сфорци, все ще залишаються на рівні досліджень М.С. Грушевського, тобто кінця XIX ст. Так, у своїй науковій праці «Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.)» визначний історик, спираючись на відомості з архівних документів, вперше висвітлив історію діяльності Бони Сфорци на Барській землі Поділля в середині XVI ст. За словами Михайла Грушевського, польські історики до початку XX ст. негативно відкликалися про її придворну та політичну діяльність, але визнавали за нею значні заслуги у справі зростання добробуту на своїх землях. Крім того, вони віддають належне її господарській діяльності, що виявляє різкий контраст існуючій на той час польсько-литовській традиції ведення господарства [1, 76].

Опираючись на наукову працю М. Грушевського, Центр соціокультурного проектування Міжнародного товариства прав людини, беручи участь у I та II Міжнародних конференціях у м. Бар (2008, 2010 рр.) розпочав проект: «Барська земля Поділля — європейський вимір для сталого розвитку» (автори та керівники — М.М. Мосунов та О.А. Крижанівський) [3]. Це спонукало до розгляду історії утворення міста Бар не тільки в контексті історії України, а й Європи першої половини XVI ст. зокрема.

Виокремлення аспектів проблеми, які ще недостатньо вивчені.

В дослідженні життя та діяльності Бони Сфорци не беруться до уваги і є не достатньо досліджені міланські традиції, в яких виховувалася майбутня королева. На думку автора статті, саме традиції династії Сфорци дають ключ до розуміння мотивацій та супереч-

ностей у діяльності Бони Сфорци за часів її правління Королівством Польським та Великим князівством Литовським.

Об'єкт дослідження — матеріальна та духовна культура Європи епохи Італійського Відродження в період з 1450 до 1556 р. **Предмет дослідження** — діяльність династії Сфорци та її вплив на культурне життя Європи в епоху італійського Відродження. **Мета статті** — визначити роль та місце династії Сфорци, зокрема її представниці — Бони Сфорци, у культурному житті Європи в епоху Відродження. **Завдання:** періодизація діяльності династії Сфорци; порівняння діяльності Сфорци у Мілані (1450–1499) із діяльністю Бони Сфорци (1518–1556) на території Польського королівства та Великого князівства Литовського.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Династія Сфорца правила в Мілані із 1450 до 1499 р. Традиційно вважається, що епоха Сфорци закінчується у 1499 р. захопленням французами Мілана. Однак зважаючи на те, що Бона Сфорца є останнім представником династії, то такою датою доцільно вважати 1556 р. — рік відставки та повернення Бони Сфорци в Італію.

Епоху династії Сфорци (1450–1456) можна умовно поділити на періоди.

Міланський період (1450–1499) — правління герцогів Франческо Сфорца (1450–1466); Галеаццо Марія Сфорца (1466–1476); Джан Галеаццо Марія Сфорца (1476–1494); Людовіко Марія Сфорца (1494–1499).

Барійський період (1494–1518) — пов'язаний із народженням, вихованням та становленням Бони Сфорци як особистості. Правління в Барі Ізабелли Арагонської (1494–1524).

Литовський, або Ягеллонський період (1518–1556) — пов'язаний із господарською та державною діяльністю Бони Сфорци в статусі польської королеви та Великої княгині Литовської.

Правління міланського герцога Франческо Сфорци (1450–1466). Слід зазначити, що за період його вмілого та стриманого правління Мілан та герцогство були модернізовані, а створена ним ефективна система збору податків принесла уряду Сфорца величезні прибутки. До того ж герцог був популярним серед міланців.

Франческо Сфорца — один із перших правителів, зовнішня політика якого ґрунтувалася на принципі балансу сил. У результаті

його діяльності була створена Італійська ліга — багатополярний оборонний союз великих італійських міст-держав, які сприяли стабілізації політичного стану в Італії. Таким чином іноземні держави втратили свій вплив на Італію до кінця XV ст.

Франческо Сфорца кілька разів згадується в книзі «Володар» Ніколо Макіавеллі. Зокрема, у цьому творі йдеться про вміння герцога правити державою.

Крім того, Сфорца був покровителем мистецтва, а його двір став одним із центрів культури Відродження. Відомо, що тут жив гуманіст, письменник Франческо Філельфо. Також за часів правління Франческо Сфорца у Мілані був заснований Великий Шпиталь (Ospedale Maggiore), реставрований Палацо дель Арренго (Palazzo dell'Arengo) та проведений канал (Naviglio d'Adda), який з'єднав місто із річкою Адда [6]. Крім того, у 1451 р. герцог запрошує архітектора Аристотеля Фіораванті для удосконалення замку Сфорца та Великого шпиталю (Ospedale Maggiore).

Правління міланського герцога Галеаццо Марії Сфорци (1466–1476). Відомо, що Галеаццо Марія Сфорца захоплювався книгами й значно поповнив герцогську бібліотеку, а також сприяв розвитку книгодрукування в Мілані. Крім того, герцог дуже любив музику та співи, тому вивіз із Фландрії співаків із найкращими в Європі голосами. При дворі Галеаццо був створений хор, а також великий оркестр. Останній під його керівництвом та за фінансової підтримки став одним із найвідоміших у Європі [6].

Правління міланського герцога Людовіко Марії Сфорци (1480–1500). У період його правління було завершено низку культурних та художніх проєктів, що підкреслило політичні та економічні успіхи Міланського герцогства. У кінці XV ст. Мілан інвестував значні кошти в освоєння земель та будівництво каналів, а також виділяв великі площі для вирощування шовковиці, льону та рису, які вивозилися на рівні зі зброєю, склом та тканинами. Завдяки дипломатичним зусиллям Людовіко була досягнута політична рівновага із Флоренцією, Венецією та Римом. Таким чином Сфорца стає найвпливовішим державним діячем в Італії.

Крім того, Людовіко приділяв значну увагу і проблемам культури. Саме тому до його двору були запрошені такі просвітителі, як Лука Пачолі, Філельфо, Канкодїла і Фаціо. До того ж герцог сприяв розвитку друкарства, надавав підтримку Панфіло Кастальді

із Фельтре та Антоніо Чароті із Парми. На відміну від Флоренції, при дворі Сфорца великим попитом користувалися математичні та природничі науки. У цьому вбачаємо близькість до Павійського та Болонського університетів.

У 1482 у герцог Людовіко запросив великого Леонардо да Вінчі на службу до Мілана в колегію герцогських інженерів як архітектора, гідротехніка, інженера цивільних споруд і конструктора військових машин. (Відомо, що Мілан був одним із провідних центрів виробництва зброї.) Леонардо запропонував свої проекти «дуже легких та міцних мостів», пушок, мортир та легкого озброєння нової зручної форми, які значно відрізнялися від усього відомого на той час.

Крім того, Людовіко Сфорца є замовником таких робіт да Вінчі, як пам'ятник Франческо Сфорца (1488); портрет Беатріс Д'есте (1485); «Мадонна Літта» (1483–1485); «Дама з горностаєм. Портрет Чечилії Галлерані» (1485); портрет Лукреції Кривеллі (1490–1495); «Тайна вечера» (1495–1498).

Слід зазначити, що для Леонардо да Вінчі час перебування в Мілані під покровительством Людовіко Сфорца був золотим періодом його творчості.

Бона Сфорца (1518–1556). Із енциклопедичних довідок відомо, що Польська королева Бона Сфорца, за походженням герцогиня Міланська, Неаполітанська принцеса, дочка міланського герцога Джан Галеаццо Сфорца та Ізабелли Арагонської (донька неаполітанського короля Альфонса II та Гіполіти Сфорци) [5; 6].

У 1518 р. Бона Сфорца стає дружиною польського короля та великого князя литовського Сигізмунда I Старого. Із Італії вона приїхала зі своєю свитою, яка виконувала функцію адміністрації королеви, до роботи у якій Бона залучала висококваліфікованих військових та громадських фахівців зі всієї Європи. Яскравим прикладом є доручення Альберту Старжеховському будівництво Барського замку [1, 85] та запрошення на посаду Барського старости Бернарда Претвича [1, 100], німця за походженням. Прототипом є адміністрація Мілана за часів Франческо Сфорци (1450–1466) та Людовіко Марії Сфорци (1480–1499).

Першим кроком Бони Сфорци в статусі королеви був викуп земель у польських та литовських магнатів для своїх майбутніх володінь. Форма господарської діяльності у Львівському, Самбірському,

Барському старостах, Кобринському та Пінському князівствах, місті Кременці різко відрізнялася від Ягеллонської. За словами Грушевського, Бона не ставилась прихильно до польсько-шляхетської форми землеволодіння, а надавала перевагу місцевим традиціям [1, 96]. Призначені королевою старости та намісники контролювали всі основні сфери життєдіяльності її володінь, а саме: судочинство, податкову службу, землеволодіння та землекористування, кадрові питання. У 1520 р. Крім того, вона розпочинає інвестування в будівництво меліоративного каналу в Кобринському князівстві, який сьогодні названо на її честь [6; 7].

Бона Сфорца задумала здійснили грандіозну земельну реформу. На землях Королівства Польського та Великого князівства Литовського, які їй належали, вона починає створювати, по суті, державу в державі. Прототипом слугують такі італійські міста-держави, як Мілан та Флоренція. За цим зразком Бона Сфорца закладає місто Бар та Барське староство — західноєвропейське соціокультурне утворення епохи пізнього Італійського Відродження.

Так, на річці Рів вона розпочинає будівництво Барський замку за всіма правилами спорудження фортифікаційних споруд. Він стає цитаделлю на південних кордонах Польського королівства та Великого князівства Литовського. Між Кам'янець-Подільським та Черкасами Барська фортеця була головним пунктом оборони. (Прототипом є замок Сфорци (Castello Sforzesco) як одна з основних військових цитаделей на північних кордонах Італії) [6].

Поява на Кучманському та Чорному шляхах нової фортеці із європейською соціальною інфраструктурою стала початком консолідації королівських та шляхетських сил, а також сил місцевого населення й козацтва в боротьбі із турецько-татарським нашествям та з метою захисту південних кордонів Польського королівства та Великого князівства Литовського. Це, у свою чергу, підсилило каскад прикордонних міст, куди входили Кам'янець-Подільський, Бар, Брацлав, Меджибіж, Літин, Летичів, Вінниця, Біла Церква, Корсунь, Черкаси, Чигирин і Запорозька Січ. Слід зазначити що з появою міста-фортеці Бар в часи правління Бони, за словами М. Грушевського, не було зруйновано жодного села [1, 103]. Таким чином, місто Бар, об'єднавши навколо себе інші міста, стало чимось на кшталт Італійської ліги, про яку вже йшлося вище [6].

Висновки. Отже, Бона Сфорца у своїй діяльності спиралась, з одного боку, на місцеві традиції господарювання, які сягали часів долитовської доби, а з іншого — на досвід правління династії міланських герцогів Сфорци. Це, у свою чергу, дало можливість створити симбіоз місцевих традицій землевпорядкування та західноєвропейських соціокультурних формувань на території Польського королівства та Великого князівства Литовського в першій половині XVI ст. Все це, зрештою, сприяло культурному та економічному зростанню цих земель.

З огляду на вище зазначене, **рекомендовано:**

1) створити на базі Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка координаційний Центр дослідження спадщини династії Сфорци;

2) на базі Центру дослідження спадщини династії Сфорци розпочати розроблення міждержавної, міжвишівської та міждисциплінарної програми з дослідження життя та діяльності королеви Польщі Бони Сфорци та увіковічення її пам'яті. Це стане наступним кроком щодо реалізації рекомендацій I (2008) та II (2010) Міжнародних конференцій, які проходили у м. Бар;

3) з метою реалізації вищеназваної програми розпочати співпрацю із Центром соціокультурного проектування Міжнародного товариства прав людини та Барським районним історичним музеєм.

Перспективи подальших досліджень — включити в програму наукової діяльності Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка теми науково-дослідних робіт студентів за такими напрямками:

- меценатська діяльність династії Сфорців;
- Міланський період у творчості Леонардо да Вінчі;
- Ізабелла Арагонська в творчості Леонарда да Вінчі;
- портрети представників династії Сфорци в творчості художників.

Джерела

1. Грушевський М.С. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.) / М.С. Грушевський. — Львів: Український історик, 1996. — 625 с.
2. Крижанівський О. Що в імені тім... / О. Крижанівський // Подільський край (Бар). — 1992. — 26 серпня.

3. Культурна, історична, архітектурна та природна спадщина Барської землі Поділля в контексті сталого просторового розвитку Європи : матер. засідання «Круглого столу», (2 липня 2009 р., Київ) / Мінрегіонбуд України, ДНАББ ім. В.Г. Заболотного, Центр соціокультурного проектування та комунікативних технологій Ін-ту місцевої демократії, Барська районна держ. адміністрація, Барський гуманітарно-педагогічний коледж ім. М. Грушевського, Ін-т інвестиційної стратегії регіонального розвитку, Київ. нац. ун-т будівництва і архітектури, Міжнарод. тов-во прав людини ; редкол.: М.М. Мосунов (відп. ред.), О.А. Крижанівський, Г.А. Войцехівська, Д.О. Мироненко — Українська секція. — К., 2010. — 88 с.
4. Рекомендації II Міжнародної науково-практичної конференції «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку (до 470-річчя надання місту Бар Магдебурзького права) // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : зб. наук. пр. ; за заг. ред. проф. П.С. Григорчука. — Вінниця, 2011. — Вип. 19. — 337 с. — С. 326–332. — (Серія «Історія»).
5. Энциклопедический словарь / под ред. И.А. Андриевского. — СПб. : Изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, 1891. — Том III. — 480 с.
6. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [s://www.ru.wikipedia.org/wiki/Бона_Сфорца/ Франческо Сфорца/ Галеаццо Марія Сфорца/ Джан Галеаццо Марія Сфорца/ Людовіко Марія Сфорца](http://www.ru.wikipedia.org/wiki/Бона_Сфорца/Франческо_Сфорца/Галеаццо_Марія_Сфорца/Джан_Галеаццо_Марія_Сфорца/Людовіко_Марія_Сфорца).
7. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [s://www.produkt.by/Journal/item/1840](http://www.produkt.by/Journal/item/1840)
8. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [s://www.s13.ru/archives/31880](http://www.s13.ru/archives/31880)

В статье освещается деятельность Боны Сфорца, основательницы социокультурных образований эпохи позднего Возрождения на территории Польского Королевства и Великого княжества Литовского в первой половине XVI в., в контексте периода правления династии миланских герцогов Сфорца, который на сегодня является малоисследованным.

Ключевые слова: династия Сфорца, итальянское Возрождение, культурная жизнь Европы.

The article highlights activities of Bona Sforza, a founder of socio-cultural formations of the late Renaissance in the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania in the first half of the XVI century in the context of the period of Milanese Sforza dynasty's reign, which has not been studied well enough.

Key words: dynasty of Sforza, Italian Renaissance, cultural life of Europe.